

ШИХНЕНКО І.М.

**ВНЕСОК ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ
БІОГРАФІСТИКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.**

Висвітлюються життя і наукова діяльність українського історика Олександра Грушевського. Аналізуються його біографічні роботи.

Ім'я Олександра Сергійовича Грушевського (1877-1943) займає поважне місце серед таких представників вітчизняної історичної науки, як В.Данилевич, В.Модзалевський, Д.Дорошенко, М.Карачківський та інші. Талановитий вчений та громадський діяч, він зробив вагомий внесок у становлення і розвиток української освіти, бібліотечної, архівної справи, а також у створення Української академії наук. У радянський період особистість О.Грушевського не була відома широкому загалу. Учасник Української революції 1917-1920 рр., член Центральної Ради, рідний брат Михайла Грушевського, цей вчений характеризувався тодішніми радянськими ідеологами як *“буржуазний націоналіст”*. Таке формулювання, відповідно, не сприяло виробленню об'єктивних підходів до вивчення дослідниками наукової діяльності О.Грушевського та належній оцінці його історичних праць. І.Березовський у своїй статті *“Грушевський Олександр Сергійович”*, вміщеній в Українській Літературній Енциклопедії, вказує, що творчий доробок вченого позначений буржуазно-націоналістичним спрямуванням. Він відзначає певну наукову цінність робіт О.Грушевського, оскільки при їх написанні використані маловідомі архівні джерела¹. В *“Історії української літературної критики. Дожовтневий період”* вчений також трактується радянськими дослідниками як представник *“ліберально-буржуазної та націоналістичної течії”* в українській літературній критиці кінця ХІХ - початку ХХ ст.²

Відродження державної незалежності України на початку 1990-х рр. та будівництво демократичного суспільства сприяли переосмисленню дослідниками історичних подій та явищ. У вказаний період з'являються праці, присвячені життю і діяльності О.Грушевського. Це, насамперед, наукові нариси Р.Пирога³, Л.Рудницького⁴, В.Качкана⁵, Т.Ківшар⁶, І.Верби⁷, І.Матяш⁸, І.Костюк⁹, Л.Приходько¹⁰ та інші. У роботах вищеназваних авторів подається нова оцінка творчого доробку вченого, яка ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності. При цьому слід зазначити, що в цих працях не знайшли належного висвітлення біографічні студії О.Грушевського. Дослідження даної теми є даниною пам'яті про відомого історика і необхідністю об'єктивно осмислити його творчу спадщину.

Народився майбутній вчений 12 (24) серпня 1877 р. у Ставрополі в родині священика. Пізніше, у 1879 р. сім'я Грушевських переїхала до Владикавказу. З 1888 до 1893 р. О.Грушевський навчався у місцевій класичній гімназії, у 1895-1899 рр. - на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира, який закінчив із дипломом І ступеня і золотою медаллю за історичний нарис *“Турово-Пінське князівство”*.

У подальші роки О.Грушевський викладав історію у Новоросійському (Одеському) (1907-1908), Московському (1909-1910) та Петербурзькому (1910-1917) університетах. Вчений активно займався дослідницькою діяльністю, був членом Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка, Історико-філологічного товариства

Шихненко Ігор Миколайович - молодший науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського

в Одесі, Українського наукового товариства (УНТ) у Києві, Історичного товариства Нестора Літописця та інш.

Під час Української революції 1917-1920 рр. О.Грушевський викладав в Університеті св. Володимира, Українському народному університеті, очолював Бібліотечно-архівний відділ, був директором Педагогічного музею і головою історичної секції УНТ.

Зі встановленням радянської влади в Україні на початку 1920-х рр. вчений продовжував займатися науковою діяльністю. Він керував Постійною комісією зі складання історично-географічного словника української землі ВУАН, працював у Археографічній комісії та на Науково-дослідній кафедрі історії України.

У 1933 р. О.Грушевського звільнили з усіх посад в Академії. 9 серпня 1938 р. вченого заарештували як одного з керівників “української націоналістичної терористичної організації”. У 1939 р. О.Грушевський був засуджений до 5 років заслання в Іртишськ (Казахстан), де і помер. Реабілітували вченого посмертно у 1989 р.

За період своєї наукової діяльності О.Грушевський написав більше 100 праць. Велика частина з них присвячена життєвому шляху та творчості М.Костомарова, М.Максимовича, П.Куліша, Т.Шевченка, М.Маркевича, О.Русова та інш.

У нарисах і статтях про М.Костомарова об’єктом дослідження О.Грушевського були історичні погляди відомого вченого та основні напрями його наукових студій. Олександр Сергійович писав, що світогляд майбутнього історика формувалася під впливом родинного оточення, духовних джерел, а також обставин особистого життя. Від матері М.Костомаров перейняв, за словами О.Грушевського, любов до української культури, а від батька ліберальні погляди на суспільство. Джерелами духовного збагачення майбутнього дослідника були народні пісні та козацькі думи, які він міг почути від селян і мандрівних кобзарів. При цьому О.Грушевський писав, що становлення М.Костомарова як історика відбулося у період його навчання у Харківському університеті. Головну роль у цьому відіграв, за словами вченого, професор Лунін, який надихнув здібного студента до подальших історичних досліджень¹¹.

Характеризуючи етнографічні інтереси М.Костомарова, О.Грушевський зазначав, що вони сформувалися під впливом літературних творів М.Гоголя, І.Срезневського та наукових праць М.Максимовича. Перші свої польові розвідки з української народної творчості молодий дослідник розпочинав із розповідей, почутих від мешканців сіл Слобожанщини. Аналізуючи етнографічну працю М.Костомарова “Про історичне значення російської поезії” (1843 р.), О.Грушевський писав, що в ній автор основну увагу приділив висвітленню менталітету українців, а не такому історичному явищу як народна пісня. Але незважаючи на це, продовжує дослідник, вказана праця М.Костомарова має велику наукову цінність, оскільки відображає минуле українського народу, його звичаї та побут¹².

Великий інтерес для дослідників становлять нариси О.Грушевського “До статті Костомарова про федеративний лад старої Русі”¹³ та “Історичні статті Костомарова в “Основі”¹⁴. У вказаних працях автор висвітлив історичні погляди вченого. О.Грушевський писав, що рушійною силою суспільно-політичного прогресу і головним носієм культурних цінностей М.Костомаров вважав народні маси. За словами дослідника, вчений активно закликав своїх колег звернути увагу на вивчення життя не коронованих осіб, а простих людей, їх матеріальних і духовних потреб¹⁵. О.Грушевський зазначав, що, якщо у молодого М.Костомарова переважало історико-романтичне бачення минулого України, то М.Костомаров початку 1860-х рр. був

переконаним народником. У вказаний період вчений почав більш критично ставитися до окремих історичних джерел та своїх ранніх праць. О.Грушевський писав, що нарис *“Богдан Хмельницький”* М.Костомаров суттєво доопрацьовував при кожному новому виданні. Історичні студії вченого пізнього періоду становили велику джерельну цінність, оскільки були написані на основі маловідомих архівних документів.

Відомості про М.Костомарова містяться також у працях О.Грушевського, присвячених діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Це, зокрема, нариси *“З настроїв і думок Кирило-Мефодіївського братства”*¹⁶, *“Літературні плани та надії Кирило-Мефодіївського братства”*¹⁷ та інші.

У працях про М.Максимовича О.Грушевський писав, що вчений залишив помітний слід у багатьох галузях науки завдяки глибокій освіченості та багатогранному таланту. М.Максимович зробив вагомий внесок в опрацювання історичних джерел, а також суттєво переосмислив погляди своїх попередників на минуле українського народу. Характеризуючи наукові студії вченого з етнографії, генеалогії та мовознавства, О.Грушевський відзначив їх новизну та комплексний підхід до вивчення історичних джерел. Він писав: *“...щоб ясніше зрозуміти важливість його (М.Максимовича. - І.Ш.) наукових праць, потрібно згадати, що він був новатором у дослідженні даних питань, поклавши перший почин... Там, де науковець йшов шляхом прокладеним іншими, він був змушений робити і всю підготовчу роботу”*¹⁸.

Аналізуючи погляди М.Максимовича на походження української народності, О.Грушевський зазначав, що вчений не поділяв концепцію українофілів на окремішність української мови та літератури. Вказані суперечки не мали для науковця особливого значення. У М.Максимовича багато спільного з російською культурою, він відчував духовний зв'язок з Московським університетом і місцевими освітніми колами. При цьому, вчений критично ставився до теорії О.Погодіна про перевагу російської культури в українській народній творчості. У працях М.Максимовича завжди відчувалася щира любов до України та її минулого¹⁹.

Вагоме місце у науковій спадщині Олександра Сергійовича займають дослідження, присвячені творчості П.Куліша. Це нариси *“З сорокових років. “Повість об українском народі” Куліша”*²⁰, *“З сорокових років. П.Куліш. “Україна. Од початку України до батька Хмельницького”*²¹, *“Історичні студії П.Куліша”*²² та інші. Характеризуючи життєвий шлях і діяльність письменника, О.Грушевський писав, що він був не тільки талановитим літератором, але і дослідником. У своїх історичних повістях П.Кулішу завжди вдавалося правдиво відобразити минуле українського народу, героїчну боротьбу козаків проти польської шляхти. Джерельна цінність цих творів полягала у тому, що вони були написані на великій кількості етнографічних матеріалів. У історичних студіях П.Куліш намагався висвітлити причини та передумови, які призвели до війни українського народу проти Польщі. О.Грушевський писав, що письменник спочатку намагався науково опрацювати тему Хмельниччини, а вже потім оживити її в образах літературного твору.

Великий внесок зробив вчений у розвиток шевченкознавства. Праці О.Грушевського присвячені дослідженню творчої спадщини Кобзаря, аналізу його історичних поглядів, педагогічних ідей. Характеризуючи поезію Т.Шевченка, історик писав, що вона стала одним із головних чинників формування національної свідомості співвітчизників. У творах Кобзаря найяскравіше відображалося славне минуле козаччини та відчувалася туга за втраченою державністю. У свою чергу, поеми Т.Шевченка про гірку долю селян-кріпаків вражали українську інтелігенцію глибоким

драматизмом, спонукаючи її представників до соціальних змін у суспільстві. Аналізуючи історичні погляди поета, О.Грушевський вказував, що він пройшов шлях від романтичного розуміння минулого до реалістичного зображення життя простого народу²³. Т.Шевченко у своїх творах відверто засуджував кріпосництво та прояви панської сваволі. О.Грушевський писав, що випадки знущання панів над кріпаками дуже вражали поета та приносили йому душевні страждання. Усвідомлюючи негативне значення кріпацтва, Т.Шевченко неодноразово говорив про необхідність його скасування²⁴.

Досліджуючи шевченківський *“Буквар”*, О.Грушевський писав, що він є яскравим відображенням педагогічних ідей поета та найповнішим виразом його думок щодо поширення освіти серед простих людей. Вчений вважав, що ідея створення вказаного видання сформувалася у Т.Шевченка в період діяльності у Кирило-Мефодіївському братстві, а також під впливом його особистих роздумів. Це була давня мрія поета, яку підтримали однодумці²⁵.

Характеризуючи відносини Т.Шевченка та П.Куліша, О.Грушевський зазначав, що спочатку це була дружба двох талановитих письменників. Спілкування з П.Кулішем значно розширило світогляд Т.Шевченка та його власні літературні інтереси. Під впливом П.Куліша поет зацікавився минулим України, побутом і звичаями українців. Набагато пізніше ідейні розходження Т.Шевченка та П.Куліша перетворилися у взаємну неприязнь²⁶.

У наукових працях О.Грушевського знайшла відображення творчість М.Маркевича. Нарис вченого *“М.О.Маркевич (З минулого української літератури та історіографії)”*²⁷ присвячений аналізу історичних студій відомого дослідника, які висвітлюють життя і діяльність Богдана та Тимоша Хмельницьких, Івана Мазепи та інш. Характеризуючи праці М.Маркевича про вказаних осіб, О.Грушевський зазначав, що вони становлять велику джерельну цінність для вітчизняних істориків, оскільки дають багаті відомості про моральні та духовні якості українських гетьманів, а також їхні стосунки з козацькими масами. Вчений високо оцінив стиль і форму творів дослідника, але розкритикував їх автора за надмірне захоплення літературними прийомами та постійний перехід від аналізу конкретних фактів і подій до загальних фраз про людський гуманізм. Аналізуючи багатотомну працю М.Маркевича *“Історія Малоросії”*, О.Грушевський писав, що в ній не показаний об’єктивний погляд на проблему складних стосунків між українцями та великоросами. При написанні вказаної монографії автор керувався скоріше своєю власною уявою, а не науковими підходами до вивчення проблеми. Отже, М. Маркевич, на думку О.Грушевського, виступив у *“Історії Малоросії”* як письменник, а не історик.

Значну наукову цінність становлять праці О.Грушевського, які висвітлюють маловідому етнографічну діяльність І.Франка. Характеризуючи нарис письменника *“Тропадські шкiхеїри 1784-1840 рр.”*, дослідник писав, що в ньому автор намагався висвітлити проблему організації хлібних запасів у Галичині в умовах соціальної політики Габсбургів. І.Франку певною мірою вдалося показати складні відносини польського й українського населення та позицію, яку займав стосовно цього питання Йосип II²⁸. Аналізуючи етнографічні праці письменника, дослідник зазначав, що в них відчувається безпосередній вплив історико-порівняльної школи М.Драгоманова. Вивчаючи теми з українського фольклору, І.Франко завжди керувався порадами відомого вченого. М.Драгоманов у своїх листах повідомляв письменнику про нові етнографічні видання і радив брати з них усі необхідні відомості²⁹.

У працях О.Грушевського про О.Русова знайшли своє висвітлення життєвий шлях цього визначного етнографа та його вклад у розвиток вітчизняної історичної науки кінця XIX ст. Характеризуючи постать вченого у нарисі “*О.О.Русов (1847-1915)*”, історик писав, що це була людина досить м’якої і лагідної вдачі, цікавий фольклорист і творча особистість. О.Русов завжди приваблював всіх, хто його близько знав. Легкий характер і нахил до гумору цього талановитого етнографа дозволяли переконати співбесідника стосовно вирішення тих чи інших проблем і конфліктів. Як громадський діяч О.Русов не знав ніяких компромісів і завжди працював на благо українського народу. Коли створювався новий культурно-просвітницький осередок або товариство, вчений з великою радістю вітав такі задуми і навіть перший вносив частку своєї грошової допомоги та наукової праці у створення подібних гуртків. Клопотання О.Русова про відкриття пам’ятника Т.Шевченку було лише одним з прикладів його невтомної діяльності на благо української справи.

Характеризуючи етнографічні студії вченого, дослідник зазначав, що в них знайшли висвітлення головні моменти та особливості народного життя: відомості з місцевого побуту, мови та звичаїв³⁰.

Отже, О.Грушевський вніс вагомий вклад у розвиток вітчизняної біографістики. Його праці становлять велику наукову цінність як при вивченні діяльності та творчих здобутків відомих представників українського національно-культурного життя XIX ст., так і при дослідженні різноманітних питань історії України.

¹*Березовський І.П.* Грушевський Олександр Сергійович // Українська Літературна Енциклопедія. - Т.1. - К., 1988. - С.510-511.

²Історія української літературної критики: Дожовтневий період / Відповід. ред. *П.М.Федченко*. - К.: Наукова думка, 1988. - С.307.

³*Пиріг Р.Я.* Доля брата М.С.Грушевського була типовою... // Літературна Україна. - 1993. - 15 липня. - С.4-5.

⁴*Рудницький Л.* У тіні великого брата - літературні праці Олександра Грушевського (спроба аналізу) // 125 років Київської української академічної традиції 1861-1986. - Нью-Йорк, 1993. - С.526.

⁵*Качкан В.А.* З родоводу Грушевських. Олександр Грушевський - історик, етнограф, літературознавець // Українське народознавство в іменах. Навчальний посібник: У 2 ч. - Ч.2. - К.: Либідь, 1995. - С.160-171.

⁶*Ківишар Т.І.* Олександр Грушевський - фундатор бібліотечно-бібліографічної справи Української держави у 1917-1918 рр. // Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: Тези науково-практичної конференції. - К., 1995. - С.69-71.

⁷*Верба І.В.* Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // Український історичний журнал. - 1996. - №5. - С.136-138.

⁸*Матяш І.Б.* Перший голова Бібліотечно-архівного відділу (до 120-ліття від дня народження О.С.Грушевського) // Студії з архівної справи та документознавства. - Т.2. - К., 1997. - С.104-110; *Вона ж.* Літературознавець, історик, архівіст Олександр Грушевський // Слово і час. - 1998. - №8. - С.38-39; *Вона ж.* Він ніколи не був ні шовіністом, ні націоналістом, а тільки українцем... Життєва драма О.Грушевського // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД. - 2000. - №2-4 (13-15). - С.252-264; *Вона ж.* Останній автограф Олександра Грушевського // Архіви України. - 2002. - №1-3. - С.268-270.

⁹*Костюк І.В.* Олександр Грушевський - літературний критик та історик літератури: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / ЛНУ ім. Івана Франка. - Львів, 2000. - 19 с.

¹⁰*Приходько Л.Ф.* Олександр Сергійович Грушевський - історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. - К., 2005. - 19 с.

¹¹*Грушевський А.* Памяти историка Н.И.Костомарова // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1906. - Кн.19. - Вып.2. - С.71.

¹²*Он же.* Ранние этнографические работы Н.И.Костомарова // Известия Отделения русского языка и словестности. - Спб., 1911. - Т.16. - Кн.1. - С.87, 96, 99.

¹³*Він же.* До статті Костомарова про федеративний лад старої Русі // Україна. - К., - 1928. - Кн.3. - С.50-57.

¹⁴*Він же.* Історичні статті Костомарова в “Основи” // Україна. - К., 1928. - Кн.1. - С.73-90.

- ¹⁵Там само. - С.74-75.
- ¹⁶*Він же*. З настроїв і думок Кирило-Мефодіївського братства // Україна. - К., 1914. - Кн.1. - С.70-77.
- ¹⁷*Он же*. Литературные планы и надежды Кирило-Мефодиевского братства // Украинская Жизнь. - М., 1914. - №2. - С.68-76.
- ¹⁸Центральний державний історичний архів України у м.Київ (далі - ЦДІАК України). - Ф.1235. - Оп.1. - Спр.1087. Грушевський О. Про діяльність Максимовича. З останніх років Максимовича. - 43 арк.
- ¹⁹Там само. - Спр.1081. Грушевський О. З українського культурного і наукового життя в середині XIX ст. - Арк.57, 59.
- ²⁰*Грушевський О.* З сорокових років. "Повесть об украинском народе" Кулиша / Друк.відб. // Записки Наукового Товариства ім.Т.Г.Шевченка. - Львів, 1908. - Т.83. - Кн.2. - С.1-11.
- ²¹*Він же*. З сорокових років. П.Куліш. "Украина. Од початку України до батька Хмельницького" / Друк. відб. // Записки Наукового Товариства ім.Т.Г.Шевченка. - Львів, 1908. - Т.85. - Кн.1-25. - С.1-25.
- ²²*Він же*. Історичні студії П.Куліша // Літературно-Науковий Вісник. - К., 1919. - Кн.4-5. - С.77-93.
- ²³ЦДІАК України. - Ф.1235. - Оп.1. - Спр.1176. Грушевський О. Історичні погляди Т.Шевченка. - Арк.18.
- ²⁴*Грушевський О.* В киргизьких степах // Шевченківський збірник. - СПб., 1914. - С.159.
- ²⁵ЦДІАК України. - Ф.1235. - Оп.1. - Спр.1176. Грушевський О. Історичні погляди Т.Шевченка. - Арк.19.
- ²⁶*Грушевський О.* Шевченківська література за останні роки // Україна. - 1917. - Кн.1-2. - С.121.
- ²⁷*Он же*. М.А.Маркевич (Из прошлого украинской литературы и историографии) // Журнал Министерства Народного Просвещения. - СПб., 1911. - №1. - С.52-141.
- ²⁸ЦДІАК України. - Ф.1235. - Оп.1. - Спр.1071. Грушевський О. Наукове Товариство ім.Т.Шевченка та його видання в 1905-1909 рр. - Арк.11.
- ²⁹Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. - Ф.Х. - Спр.17245. Грушевський О. Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші). - Арк.20.
- ³⁰*Грушевський О.* О.О.Русов (1847-1915) // Літературно-Науковий Вісник. - К., 1918. - Кн.10. - С.91, 93, 95.

SHIHNENKO I.M.

The Contribution of Olexandr Grushevsky in Development of Ukrainian Biographic Studies of the First Third of the XX Cent.

There are viewed life and scientific activity of Ukrainian historian figure O.Hrushevsky. There are analyzed his biography works.

Отримано 6.08.2008